

DOI: <https://doi.org/10.54937/2024.9788056111024.300-305>

CELE, ZASADY I METODY DIAGNOZOWANIA ŚRODOWISKA SZKOLNEGO, RODZINNEGO ORAZ SPECJALNYCH POTRZEB EDUKACYJNYCH UCZNIÓW

 Hanna Magdalena PIEŃKOWSKA ¹

GOALS, PRINCIPLES AND METHODS OF DIAGNOSING THE SCHOOL AND FAMILY ENVIRONMENT AND THE SPECIAL EDUCATION NEEDS OF STUDENTS

¹ *Katolícka univerzita v Ružomberku, Slovenská republika / Katolicki Uniwersytet w Ružomberku*

 @ Email: hannapienkowska@wp.pl

 ORCID iD: [0009-0000-3178-2533](https://orcid.org/0009-0000-3178-2533)

<https://orcid.org/0009-0000-3178-2533>

 Competing interests: The author declare no competing interests.

 Publisher's Note: Catholic University in Ružomberok stays neutral with regard to jurisdictional claims in published maps and institutional affiliations. Copyright: © 2024 by the authors.

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

This license allows reusers to distribute, remix, adapt, and build upon the material in any medium or format, so long as attribution is given to the creator. The license allows for commercial use.

 Review text in the conference proceeding: Contributions published in proceedings were reviewed by members of scientific committee of the conference. For text editing and linguistic contribution corresponding authors.

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest ukazanie ogólnych standardów, wytycznych i wskazówek do postępowania diagnostycznego w badaniach dzieci i młodzieży ze specjalnymi potrzebami rozwojowymi i edukacyjnymi. Celem diagnozowania potrzeb rozwojowych i edukacyjnych jest ujawnienie pozytywnych zasobów psychicznych oraz źródeł energii i motywacji do uczenia się. Należy zatem poszukiwać rozwiązań metodycznych, które pozwolą wielostronnie i wielospecjalistycznie ujmować istniejący potencjał rozwojowy każdego dziecka oraz określać warunki jego aktywizacji, wskazując na możliwości terapii, wsparcia psychicznego, usprawniania, kompensacji, korekcji i wsparcia społecznego, czyli szeroko rozumianego wspierania edukacji oraz integralnego rozwoju osoby.

Słowa kluczowe: diagnoza, szkoła, rodzina, dziecko, uczeń, potrzeby edukacyjne, potrzeby rozwojowe.

ABSTRACT

The aim of the article is to present general standards, guidelines, and recommendations for diagnostic procedures in the assessment of children and adolescents with special developmental and educational needs. The purpose of diagnosing developmental and educational needs is to reveal positive psychological resources and sources of energy and motivation for learning. Therefore, it is necessary to seek methodological solutions that allow for a comprehensive and multidisciplinary approach to the existing developmental potential of each child and to determine the conditions for its activation, indicating possibilities for therapy, psychological support, improvement, compensation, correction, and social support, i.e., broadly understood support for education and integral personal development.

Keywords: *diagnosis, school, family, child, student, educational needs, developmental needs.*

Wstęp

Wczesna identyfikacja, trafna diagnoza specjalnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych dzieci i młodzieży pomaga w realizacji rozwoju zgodnie z rozwojem potencjału intelektualnego, osiągnięciu planowanych wymagań edukacyjnych. Wczesne zdiagnozowanie jest podstawą do zapewnienia dzieciom środowiska, w którym mogą przy wsparciu nauczycieli i rodziców rozwijać się zgodnie z kalendarzem rozwojowym a w przyszłości skupić się na samodzielnym i satysfakcjonującym życiu. Specjalne potrzeby rozwojowe i edukacyjne występują przede wszystkim u osób, które mają trudności w nauce w powszechnie rozumiany sposób na skutek trudności, niepełnosprawności i niepełnosprawności rozwojowej spowodowanej różnymi czynnikami biologicznymi i społecznymi. Bez wsparcia rodziny i nauczycieli osoby te są zagrożone niepełnosprawnością i wykluczeniem, w tym niepełnosprawnością społeczną. Przede wszystkim istnieje ryzyko ograniczenia działalności i utraty potencjału rozwojowego. Specjalne potrzeby edukacyjne, a czasem także rozwojowe, występują także u dzieci i młodzieży o nietypowych wymaganiach wykonawczych i specjalnych uzdolnieniach. W przypadku niezaspokojenia ich potrzeb istnieje także ryzyko ograniczenia ich działalności i utraty potencjału rozwojowego. Kolejną grupę stanowią dzieci i młodzież, które wyrosły w innym środowisku kulturowym i posługują się językiem innym niż język narodowy używany w szkole. Szczególnie teraz polska szkoła mierzy się z tym zjawiskiem, gdyż po wybuchu wojny w Ukrainie niemal w każdej klasie i oddziale przedszkolnym mamy dzieci obcojęzyczne. Dzieci i młodzież w tej grupie mają trudności z komunikacją i przystosowaniem społecznym, a także mogą mieć trudne problemy psychologiczne związane z odmiennym poznaniem świata, zaburzoną poczuciem przynależności i poczuciem wyobcowania, a także trudnościami w rozwoju tożsamości borykający się z trudnościami.

1. Specjalne potrzeby edukacyjne

Specjalne potrzeby rozwojowe i edukacyjne występują przede wszystkim u osób, które mają trudności z nauką w sposób ogólnie zrozumiały na skutek zaburzeń, zakłóceń i utrudnień spowodowanych niepełnosprawnością rozwojową spowodowaną różnorodnymi czynnikami biologicznymi i społecznymi. Są to elementy ogólnego rozwoju biologicznego, intelektualnego, społecznego, moralnego i duchowego. Bez wsparcia osób z najbliższego otoczenia jakim są rodzina i szkoła dzieci te zagrożone są trwałą niepełnosprawnością i wykluczeniem, w tym niepełnosprawnością społeczną i wykluczeniem społecznym. Przede wszystkim istnieje ryzyko ograniczenia jakości życia i utraty potencjału rozwojowego. Specjalne potrzeby edukacyjne, a niekiedy także rozwojowe, występują również u dzieci i młodzieży z nietypowymi zasobami zdolności i szczególnych uzdolnień, czyli wybitnie zdolnych i utalentowanych kierunkowo. Tej grupie, również w sytuacji braku zaspokojenia potrzeb lub ich ograniczenia zagraża bariera aktywności i utrata potencjału rozwojowego.

Dużą grupę stanowią dzieci i młodzież imigrantów i uchodźców, które wychowywały się lub wychowują w środowiskach o innej kulturze i religii, posługujące innym językiem lub językami niż używana w szkole odmiana języka ogólnopolskiego. Ta grupa dzieci i uczniów może doświadczać trudności w komunikowaniu się werbalnym i niewerbalnym w nawiązywaniu prawidłowych relacji rówieśniczych i adaptacji społecznej. Osoby te mogą przejawiać trudne problemy psychiczne związane z poczuciem wyobcowania, odmiennością własnej wiedzy o świecie oraz z zakłóceniem poczucia

przynależności i poczuciem braku bezpieczeństwa, a także utrudnieniami w kształtowaniu własnej tożsamości. Najczęściej spotykaną barierą w eksploracji zmysłowej środowiska społeczno-przyrodniczego przez dzieci i uczniów są ograniczenia i zakłócenia w podejmowaniu czynności poznawczych i w komunikowaniu się z innymi osobami. To także zaburzenia procesów neuropsychicznych, stanowiących biologiczną bazę tych czynności. Tylko trafna, szczegółowa wszechstronna diagnoza barier blokujących rozwój daje możliwość podjęcia kompleksowych działań wspierających edukacyjnych i terapeutycznych, które wcześniej poddane stymulacji przy udziale wrodzonej i spontanicznej dla dzieci i młodzieży zdolności adaptacji do środowiska i plastyczności układu nerwowego dają szansę na zniwelowanie barier, przewyciężanie trudności i harmonijny rozwój. Właściwa świadomość i zrozumienie specjalnych potrzeb edukacyjnych i rozwojowych dzieci i uczniów przez środowisko oświatowe, nauczycieli i rodziców jest warunkiem na efektywność działań edukacyjnych, tworzenie sprzyjającego środowiska, gdyż szkoła powinna dawać poczucie bezpieczeństwa, sprzyjać prawidłowej integracji społecznej dzieci i efektywnej nauce.

Aby w sposób przemyślany i kompleksowy zaspokoić specjalne potrzeby rozwojowe i edukacyjne dzieci i młodzieży, musimy stworzyć dostosowane do indywidualnych potrzeb wielodyscyplinarne pakiety opieki dla dzieci, młodzieży w rodzinach, w których dorastają. Należy określić swoje potrzeby i zasady. Wdrożenie jednolitych standardów diagnostyki, leczenia, korekcji i kompensacji, rewalidacji, rehabilitacji i edukacji. Podstawą kompleksowego rozwiązania problemu jest skuteczny system diagnostyczny mający na celu możliwie wiarygodne rozpoznanie potrzeb każdego człowieka oraz trafną i jednoznaczną ocenę niezbędnych działań wsparcia, leczenia i edukacji. Diagnoza specyficznych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych dzieci i młodzieży przez ekspertów reprezentujących określone dziedziny naukowe i zawodowe oraz przez całość środowiska wspierającego rozwój i edukację konkretnego człowieka. Staranne i powszechne zaspokajanie specjalnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych dzieci i młodzieży wymaga rozwojuskoodynowanej, wielodyscyplinarnej opieki, diagnostyki i leczenia dzieci i młodzieży oraz ich rodzin. Konieczne jest upowszechnianie jednolitych standardów.

Podstawą rozwiązania problemu kompleksową musi być sprawny system diagnostyczny, mający na celu jak najbardziej wiarygodne rozpoznanie potrzeb poszczególnych osób oraz precyzyjne i jednoznaczne określenie niezbędnych działań wsparcia, leczenia i edukacji. Kompleksowa diagnoza specjalnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych dzieci i młodzieży, a także całego środowiska sprzyjającego rozwojowi i kształceniu konkretnego człowieka, przez ekspertów reprezentujących określoną dyscyplinę lub dyscyplinę naukową. Celem diagnozy potrzeb rozwojowych i edukacyjnych jest identyfikacja pozytywnych uwarunkowań, takich jak zasoby psychiczne, źródła energii i motywacji do nauki. Dlatego wieloaspektowo i wielodyscyplinarne rozumiemy istniejący potencjał rozwojowy każdego dziecka, określamy warunki jego aktywizacji oraz zapewniamy wsparcie psychologiczne, kompensację, korekcję i potencjał społeczny w relacjach rówieśniczych. Wsparcie w jak najszerszym znaczeniu sprzyja edukacji i wszechstronnemu rozwojowi człowieka.

Celem diagnozy specjalnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych jest uzyskanie w miarę pełnego zrozumienia indywidualnych potrzeb każdego dziecka i ucznia oraz wyjaśnienie tych potrzeb językiem zrozumiałym dla wszystkich. Służy to wsparciem i edukacją w rodzinie, szkole i społeczności. Dobre zrozumienie specjalnych potrzeb dziecka w całym jego najbliższym otoczeniu społecznym jest czynnikiem sprzyjającym empatii i życzliwości wobec niego, co z kolei pomaga w zaspokajaniu jego podstawowych potrzeb psychologicznych. Warto pamiętać o fakcie od dawna podkreślanym przez pedagogów specjalnych, że osoby z niepełnosprawnością rozwojową i niepełnosprawnościami mają takie same potrzeby psychiczne jak wszyscy ludzie. Przede wszystkim potrzebują poczucia bezpieczeństwa, akceptacji, szacunku i uznania jako warunków samorealizacji. Ich szczególne potrzeby rozwojowe i edukacyjne wynikają z trudności w zaspokajaniu podstawowych potrzeb. Wsparcie w zaspokojeniu tych potrzeb mogą zapewnić jedynie ci, którzy dobrze komunikują się z osobami potrzebującymi i rozumieją ich indywidualne trudności.

2. Diagnoza funkcjonalna

Diagnoza funkcjonalna pozwala na wieloaspektową identyfikację przyczyn zaburzeń w harmonijnym procesie rozwoju dzieci i uczniów, umożliwiając jednocześnie uwzględnienie czynników

biologicznych i warunków społecznych, a zwłaszcza pozwala rozpoznać interakcje i zjawiska z nich wynikające. Dokładne rozpoznanie tych powikłań jest głównym zadaniem diagnozy, której celem jest rozpoznanie specjalnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych dziecka, aby można było znaleźć odpowiednie środki zaradcze. U dzieci i młodzieży ze specjalnymi potrzebami rozwojowymi i edukacyjnymi występują różnorodne objawy motoryczne, sensoryczne, poznawcze, komunikacyjne, emocjonalne, społeczne i psychiczne, które wpływają na jakość ich życia i realizowanie ról społecznych i funkcjonowanie jest trudne lub niemożliwe.

Obserwacje diagnostów są cenne w praktyce opieki rozwojowej nad dziećmi i młodzieżą. Podstawą działań terapeutyczno-wychowawczych musi być jednak podejście zespołowe, obejmujące wszystkie uwarunkowania i procesy rozwojowe, uwzględniające wszystkie aspekty. Jego celem jest wyodrębnienie kolejnych elementów, które reprezentują uporządkowany i hierarchiczny system działań, które są ze sobą powiązane i przenikające, a jednocześnie prowadzą do celu, jakim jest diagnoza funkcjonalna specjalnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych.

W skład tego postępowania wchodzi:

- Ocena kliniczna.
- Ocena psychologiczno-pedagogiczna.
- Ocena logopedyczna.
- Charakterystyka społeczna.
- **Diagnoza funkcjonalna.**

Celem diagnozy jest jak najpełniejsze poznanie barier i utrudnień, które zaburzają harmonię tych relacji i przyczyniają się do zahamowania integralnego, biologicznego, poznawczego, społeczno-emocjonalnego i moralno-duchowego rozwoju dziecka.

Są to dzieci i uczniowie którzy:

- Dzieci i młodzież ze specjalnymi potrzebami rozwojowymi i edukacyjnymi to te, u których stwierdza się spektrum objawów utrudniających lub uniemożliwiających funkcjonowanie: ruchowe, sensoryczne, poznawcze, w zakresie komunikacji, emocjonalno-społeczne i/lub psychiczne, wpływających na jakość życia i pełnienie ról społecznych teraz i/lub w przyszłości.
- Dzieci i młodzież ze specjalnymi potrzebami rozwojowymi i edukacyjnymi to te, u których stwierdza się zagrożenie niepełnosprawnością, wszelkie dysfunkcje, dysharmonie lub niesprawności mogące mieć negatywny wpływ na dalszy rozwój.

Ze względu na obiektywizm diagnostyczny w diagnozie funkcjonalnej przyjęte jest kryterium wieku:

- Dzieci ze specjalnymi potrzebami rozwojowymi to dzieci od urodzenia do rozpoczęcia nauki w szkole. Dzieci i młodzież od momentu rozpoczęcia nauki w szkole do jej ukończenia określa się mianem dzieci i młodzieży ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.
- Dzieci ze specjalnymi potrzebami rozwojowymi to dzieci od urodzenia do 3. roku życia. Dzieci od 3. roku życia i młodzież do ukończenia nauki w szkole określa się mianem dzieci i młodzieży ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (takie kryterium, jak i definicja obowiązują obecnie w wielu krajach Unii Europejskiej).

Pomoc psychologiczno-pedagogiczna udzielana uczniowi w przedszkolu, szkole i placówce polega na rozpoznaniu i zaspokajaniu indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych ucznia oraz rozpoznaniu indywidualnych możliwości psychofizycznych ucznia, wynikających w szczególności:

- z niepełnosprawności;
- z niedostosowania społecznego;
- z zagrożenia niedostosowaniem społecznym;
- ze szczególnych uzdolnień;
- ze specyficznych trudności w uczeniu się;
- z deficytów kompetencji i zaburzeń sprawności językowych;

- z choroby przewlekłej;
- z sytuacji kryzysowych lub traumatycznych;
- z niepowodzeń edukacyjnych;
- z zaniedbań środowiskowych związanych z sytuacją bytową ucznia i jego rodziny, sposobem spędzania czasu wolnego i kontaktami środowiskowymi;
- z trudności adaptacyjnych związanych z różnicami kulturowymi, ze zmianą środowiska edukacyjnego, w tym związanych z wcześniejszym kształceniem za granicą.

Jednocześnie przyjęto, że uczeń z niepełnosprawnością to uczeń posiadający orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego, wydane z uwagi na niepełnosprawność. Przepisy prawa określają, że kształcenie specjalne organizuje się dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych:

- niesłyszących;
- słabosłyszących;
- niewidomych;
- słabowidzących;
- z niepełnosprawnością ruchową, w tym z afazją;
- z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, umiarkowanym lub znacznym;
- z autyzmem, w tym z zespołem Aspergera;
- z niepełnosprawnościami sprzężonymi¹.

Procedura diagnozowania specjalnych potrzeb edukacyjnych

Po przeprowadzeniu obserwacji obowiązkiem nauczyciela jest wypełnienie arkusza diagnostycznego a wynik diagnozy powinien posłużyć do podejmowania odpowiednich działań, które związane są z pomocą psychologiczno-pedagogiczną.

Instytucje zaangażowane we współpracę z uczniem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi to:

- poradnia psychologiczno-pedagogiczna,
- placówki doskonalenia nauczycieli,
- biblioteki pedagogiczne,
- pomoc społeczna,
- organizacje pozarządowe.

Warto również wspomnieć o Rozporządzeniu MEN z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym. Tekst aktu prawnego znajduje się w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej². Sytuacja prawna uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w Polsce przewiduje, że wsparciem może zostać objęty każdy uczeń, który tego potrzebuje, przy czym pełen pakiet wsparcia przysługuje szczególnie uczniom ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, którzy otrzymali formalny dokument jaki jest orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego. Zapis ten uzasadniony jest przede wszystkim kosztami kształcenia, z drugiej strony koniecznością objęcia szczególną opieką tych, którzy wydają się znajdować w najtrudniejszej sytuacji. W ten sposób dziecko objęte potrzebą kształcenia specjalnego otrzyma kompleksową opiekę terapeutyczno-wychowawczą według tradycyjnego wzorca takiego wychowania i w pewnym sensie będzie modelować swoje potrzeby edukacyjne.

¹R. Cybulska, H. Derewlana, A. Kacprzak, K. Pęczek, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2017, ISBN: 978-83-65890-99-3

² Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły i stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz.U. z 2017 r., poz. 356);

Zakończenie

Najczęstszymi przyczynami niekorzystnej sytuacji uczniów są bariery w dostępie sensorycznym do środowiska społecznego i naturalnego, ograniczenia i upośledzenia w wykonywaniu czynności poznawczych, komunikacji z innymi ludźmi a także uwarunkowania biologiczne. Dokładna, szczegółowa i wszechstronna diagnoza zaburzeń rozwojowych pozwala na wdrożenie wspomagających edukacyjnych działań terapeutycznych, które uwzględniają możliwości adaptacyjne dzieci i młodzieży do otoczenia oraz plastyczność ich układu nerwowego. Daje to szansę na ich eliminację, pokonuje przeszkody i dzieci osiągają harmonijny rozwój. Odpowiednia świadomość i zrozumienie specjalnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych dzieci i uczniów przez nauczycieli i rodziców tworzy środowisko, w którym mogą prawidłowo realizować działania edukacyjne. Sprzyja to właściwej socjalizacji dzieci oraz efektywności uczenia się.

Staranne i powszechne zaspokajanie specjalnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych dzieci i młodzieży wymaga rozwoju wielodyscyplinarnej, skoordynowanej opieki nad dziećmi i młodzieżą oraz ich rodzinami, w których dorastają, a także ujednoczenia diagnostyki, terapii i rewalidacji oraz rozpowszechniać standardy i procedury usprawniające, korygujące i rehabilitacyjne. Podstawą kompleksowego rozwiązania problemu musi być sprawny system diagnostyczny, mający na celu jak najbardziej wiarygodne rozpoznanie potrzeb poszczególnych osób oraz precyzyjne i jednoznaczne określenie niezbędnych działań wsparcia, leczenia i edukacji. Opisy systemów muszą być dostępne nie tylko dla ekspertów reprezentujących poszczególne dyscypliny czy dyscypliny naukowe, ale także dla całego środowiska wspierającego rozwój i szkolenie konkretnej osoby. Celem artykułu było wyjaśnienie podstaw naukowych koncepcji systemów diagnostycznych, sformułowanie obowiązujących zasad postępowania diagnostycznego, adaptacja procedur diagnostycznych, dobór narzędzi diagnostycznych i dostosowanie ich do specjalnych potrzeb edukacyjnych.

WYKAZ ODNIESIEŃ BIBLIOGRAFICZNYCH

1. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły i stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz.U. z 2017 r., poz. 356);
2. CYBULSKA Romana, DEREWLANA Hanna, KACPRZAK Agnieszka, PĘCZEK Katarzyna, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2017, ISBN: 978-83-65890-99-3
3. Praca zbiorowa pod redakcją KRAKOWIAK, Kazimiera (2017), Diagnoza specjalnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych dzieci i młodzieży, wydawnictwo Ośrodek Rozwoju Edukacji wydanie I, ISBN 978-83-65450-95-1
4. SĘKOWSKA, ZOFIA, Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej, Warszawa 2001, Akademia Pedagogiki Specjalnej, ISBN 8387079553
5. WIERZBICKA ANNA, Co mówi Jezus? Objasnienie przypowieści ewangelicznych w słowach prostych i uniwersalnych, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, ISBN 8301138017
6. WIERZBICKA ANNA, Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2010, ISBN 83-227-2504-3
7. ZAREMBA, LILIANA., Specjalne potrzeby rozwojowe i edukacyjne dzieci i młodzieży. Identyfikowanie SPR i SPE oraz sposoby ich zaspokajania, Warszawa 2014, Ośrodek Rozwoju Edukacji, ISBN 978-83-62360-43-7
8. ZIEMSKI STEFAN, *Problemy dobrej diagnozy*, Warszawa 1973, Wydawnictwo Wiedza Powszechna.